

המכללה לביטחון לאומי

מחזור מ"ו, 2018-2019

עבודה בקורס חברה בישראל

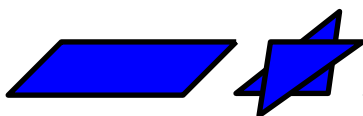
מודל "צבא העם"

בעידן פקודת השירות המשותף

מגיש: אל"ם גיא לוי

מנחה אקדמי: ד"ר נרי הורביץ

פברואר 2019

תוכן העניינים

1	מבוא.....
2	רקע.....
3	חוק טל והשלכותיו.....
5	בין אדם למקום.....
7	בנות בצריח סדקים בקנה.....
9	השירות המשותף – חזון או פקודה?.....
10	בית הספר לקצינים כמקרה בוחן.....
12	בין אדם לחברו – סיכום.....
15	רשימת מקורות.....

"מבן עשרים שנה ומעלה, כל-יוצא צבא בישראל-תפקדו אותם לצבאותם, אתה ואהרון"

(במדבר, א', ג').

הביטוי "יוצא צבא", נלקח מספר "במדבר" ומתייחס לכל מי שניתן לקרוא לו לגיוס לצה"ל. יתכן וזהו המקור לתפיסה היהודית – ישראלית לצבא העם וליסודו של חוק שירות הביטחון¹ הנהוג בישראל כמעט מראשית הקמתה. על פי חוק זה נקבע מי יגויס, מתי, לאיזה משך ועוד, הגדרות הנוגעות לשירות הביטחון במדינת ישראל. מבט מעמיק על חוק זה, מצביע על שינויים ותיקונים רבים שנעשו ברבות השנים בנוסח החוק. שינויים אלה הם סמל נוכח למתחים ולאתגרים שמלווים את מדינת ישראל בכלל, ואת צה"ל בפרט, אשר מראשית הקמתו הוכר כ"צבא העם" – צבא של כולם. כולם מחויבים לשרת בו והוא מחויב לאפשר את שירותם. באופן עקרוני ופשטני, מדובר בתביעה ברורה ומתבקשת עליה גדלו דורות של ישראלים, אולם, האם גם כיום, בשנות העשרים למאה העשרים ואחת, מצוי צה"ל באותו הסטאטוס?

ניתוח של תהליכים חברתיים, ביטחוניים ואף פוליטיים בהיסטוריה הקצרה של מדינת ישראל, מצביע על מורכבות מתפתחת ומשתנה של יכולת לממש את השוויון בגיוס לצה"ל ובשירות בו, ומהווה בסיס לתיקונים הרבים בחוק ולדיונים הציבוריים הסוערים, חדשות לבקרים, בענייני גיוס אוכלוסיות שונות ושירותם בצה"ל.

כשמנסים לבחון מהם מקורותיו של העיסוק בסוגיית השוויון, ראוי לשוב לימי הקמת המדינה. קריאת נוסח חוק שירות הביטחון משנת 1949 מבליטה שני נושאים מרכזיים: האחד, הגדרת גיוס חובה לגברים (24 חודשים) ולנשים (12 חודשים). כלומר, כולם יתגייסו לצה"ל וישרתו את מדינת ישראל, אולם, עצם הקצבת הזמן השונה מצביעה על תפיסה מבחינה ביחס לשירות. השני, והוא המשמעותי לצורך עבודה זו, בא לידי ביטוי במתן הלגיטימציה לשונות והבחנה של אוכלוסיות שונות ובתוך כך, פטור לנשים מטעמי דת, כפי שמתואר בחוק²:

" יוצא-צבא , אישה , שהצהירה כי טעמים שבמצפון או טעמים שבהכרה דתית מונעים אותה

מלשרת בשירות בטחון , תהיה פטורה מחובת שירות בטחון , באופן שייקבע בתקנות ."

השילוב של שוויון לנשים בצה"ל יחד עם גיוס בני הישיבות וההשפעה של תהליכים בשתי סוגיות אלו על אופיו של צה"ל, מצויים בשנים האחרונות בלב המתח שבין צבא וחברה בישראל ומאתגרים את תפיסת **צבא העם** אשר התבססה בשבעים שנות קיומה של המדינה.

סוגיית צה"ל כצבא העם הינה נושא רחב ועמוק. עבודה זו תתמקד באתגר המתפתח לשירות המשותף בצה"ל במתח ההולך וגובר שבין שוויון בגיוס לבין שוויון בשירות, תוך מורכבות שירות המגזר הדתי על רקע גיוס הולך ומתרחב של חרדים (בני ישיבות) לצה"ל. זאת, תוך סקירה של הרקע להתפתחות האתגר, הצגת הגישות והמשמעויות ומיקוד בבעיות המסתמנות ובהמלצות למענה.

¹ חוק שירות ביטחון [נוסח משולב], התשמ"ו-1986 הוא החוק המסדיר את ההוראות בדבר גיוס לצה"ל. החוק הוא ממשיך דרכם של חוק שירות ביטחון, התש"ט-1949 ושל חוק שירות ביטחון [נוסח משולב], התשי"ט-1959.

² חוק שירות ביטחון, התש"ט-1949 (אתר הכנסת);

"וְגַר זָאב עַם-כָּבֶשֶׂת, וְנֹמֵר עַם-גִּדִּי יִרְבֶּץ; " (ישעיהו י"א, ו')

על מנת להתרשם מחשיבות צבא העם גם בעת הזאת, נכון לעיין בפקודת יום³, אשר פרסם הרמטכ"ל, עם כניסתו לתפקיד, לכלל מפקדי וחיילי צה"ל:

"צה"ל הוא צבא העם, להגנת העם, המכבד את חייליו – מכל חלקי העם,

מתחזק מגיבוי העם, ומגלם את הטוב שבעם.

זהו ארגון לוחם, מקצועי וממלכתי,

המונהג על ידי מפקדיו, נכון לכל משימה,

ופועל ע"פ חוק, בהתאם להחלטות ממשלת ישראל

וברוח ערכי העם היהודי..." (ההדגשות שלי – ג.ל.)

למותר לציין כי הבחירה של הרמטכ"ל להקדיש פסקה כל כך ברורה וחדה באשר לצה"ל כצבא העם, מקורה באתגרי השעה ובחשיבות להדגיש מהו החזון בתחום זה שרואה הוא ל"צה"ל 2019", בואכה שנות העשרים של המאה העשרים ואחת. ניכר, כי כל מילה בה בחר הרמטכ"ל היא בעלת משמעות מדויקת, המכוונת ראש וראשית להבהיר, כי אין שאלה באשר להיותו של צה"ל צבא העם ולהדגיש, כי לאופיו של צה"ל ככזה יש חשיבות גדולה וסממנים מחייבים על מנת לממש חזון זה. מראשית הקמתו, צה"ל הוגדר ונחשב כצבא העם. יחד עם זאת, במשך שנות קיומו, חלו תמורות רבות בסוגיות כבוד האדם ובעיקר בכל הנוגע לשוויון בהתייחס לשירות בצה"ל. בעוד שסוגיות אתיות, מוסריות ומשפטיות גם יחד, עוצבו במשך השנים ומוכלות בתפיסה שמדגיש הרמטכ"ל, התפתח מתח בין מגדרים (ובתוך זרמים שונים במגזרים מסוימים) ונוצרו מתחים הקשורים לשירות משותף בצה"ל עם הגעתו לשנות השבעים לישראל, שנות השבעים להקמתו.

ניתן לסמן את אתגרי צה"ל למימוש חזון צבא העם מהיבטים רבים. ראשון ומורכב ביותר הינו ההיבט הלאומי. ישנם במדינת ישראל כיום מיעוטים לא מעטים, חלקם זוכים לאזרחות מן המניין וחלקם לא, חלקם משרתים בצה"ל וחלקם, גם מתוך האזרחים שבהם, אינם משרתים. אם נניח את סוגיית המיעוטים בצד (תוך הבנה כי מראשית הקמת המדינה ועד היום סוגיית גיוס מיעוטים פתורה לכאורה ונותרה בקונצנזוס), קיים ההיבט של שוויון לנשים כפי שתואר במבוא וקיים ההיבט, המתפתח לאורך השנים, של גיוס ושירות דתיים בכלל ובני הישיבות (חרדים) בפרט. בעוד שסוגיית המיעוטים נותרה בקונצנזוס ולא תידון, כאמור, בעבודה זו, סוגיית השירות המשותף שבין נשים וגברים, תוך מיקוד במשמעויות לציבור הדתי על כלל זרמיו, אינה סוגיה פתורה ואינה בקונצנזוס.

כשרוצים למקד את האתגרים המתהווים, כתוצאה משירות משותף של דתיים וחילוניים, נשים וגברים בצה"ל, לעניין עבודה זו, ניתן בהחלט לסמן שלוש בעיות יסוד:

³ פקודת יום, הרמטכ"ל, רא"ל אביב כוכבי, 15/1/2019

הראשונה, האם וכיצד ניתן לקיים את חזון צבא העם בהקשרי השירות המשותף, כצבא אשר מייצג את החברה בישראל - ובאופן מאתגר יותר, את כל החברה בישראל? השנייה, מהו הרקע להתנגדות ומהם האתגרים שמציג המגזר הדתי לשירות המשותף ומי במגזר הדתי מייצג זאת? והשלישית, למול ריבוי של דתיים בעמדות מפתח, במקצועות הלחימה וביחידות בליבה, האם זוהי בעיה? האם מקורה של התופעה במגזר הדתי, באינדיבידואל, או בכלל במגמות בציבור החילוני?

מבט מהיר על צה"ל ברבות שנותיו (עד העשור החמישי להקמתו לפחות), מצביע על עיסוק ברור באיום הקיומי - הביטחוני במהותו. גם כשהיו סוגיות חברתיות שהעסיקו את צה"ל ואת החברה בישראל, ניכר כי היה אינטרס של מרבית הגוונים באוכלוסייה ובצמרת השלטונית והביטחונית לשימור סטאטוס קוו הן בסוגיית נשים בשירות והן בסוגיית גיוס בני הישיבות. השתנות במצבה הביטחוני של ישראל יחד עם שינוי בסטאטוס קוו החברתי בישראל, אשר נבעו הן משינוי תרבותי והן משינוי דמוגרפי (וככל הנראה מתהליכים נוספים ברקע), הובילו לשתי הכרעות מכוונות בבג"ץ אשר עיצבו את השיח ואת המצב הנידון כיום באשר לשוויון בצה"ל. הראשונה שבהן הייתה הכרעת בג"ץ בעניין עתירתה של אליס מילר⁴. למול עתירתה של אליס מילר להתנדב לקורס טיס והטענה כי בקשתה נפסלה משיקולים של אפליה, סימן בית המשפט הגבוה לצדק את היסודות לשינוי מהותי בשילובן של נשים לשירות במקצועות השונים, לרבות מקצועות לחימה בצה"ל. החלטה זו הביאה לשינוי ביחס לשירות הנשים בצה"ל ולתפקידים בהן מוצבות נשים ובשנים האחרונות מסתמן תהליך של שוויון הזדמנויות הולך וגובר לנשים בצה"ל. ההכרעה השנייה הינה באשר לביטולו של חוק טל.

^{4 4} בג"צ מס' 4541/94, אליס מילר נגד שר הביטחון ואח' [8.11.95] לפני השופטים א' מצא, י' קדמי, ט' שטרסברג-כהן, צ' א' טל, ד' דורנר.

חוק טל והשלכותיו על השירות המשותף

בפברואר 2012, לאחר מעל עשור בו התנהל מאבק ציבורי כבד בנוגע לנושא השוויון בנטל וגיוס בני ישיבות לצה"ל נחקק "חוק טל"⁵ (שלא מומש ולא הביא לפתרון גיוס בני הישיבות), החליט בג"ץ כי חוק טל איננו חוקתי. בהחלטה זו הבהיר בג"ץ כי הזכות לשוויון היא חלק בלתי נפרד מחוק כבוד האדם וחירותו ועל המדינה להביא למימוש השוויון בנטל ולאור כך לגייסם של בני הישיבות. החלטה זו פותחת שורת דיונים והצעות חוק שלא הבשילו לכדי חוק גיוס עד עצם היום הזה. עם זאת, החלטה דרמטית זו, פותחת חלון לתקופה בה צה"ל ורשויות המדינה קידמו תהליכים של גיוס חרדים משמעותיים הרבה יותר מאלו שנעשו בעשור הקודם. באופן מנוהל, נפתחו מסלולים המיועדים לחרדים, נפתח גיוס של גדוד נח"ל חרדי ובשלבם מתקדמים בשנים האחרונות, השיא, בגיוס של פלוגת חרדים (כמעט) בכל מחזור גיוס, לכל אחת מחטיבות החי"ר של צה"ל.

בחינה קצת יותר מעמיקה בתהליכים אלו, מצביעה על כך ששינוי המארג המגדרי (גיוס חרדים ופתיחת מסגרות מגדריות) בצה"ל טומן בחובו שינויים נוספים, תשתיתיים, ארגוניים ואף תרבותיים. בפועל, מתוך ההחלטה לגייס בני ישיבות לצה"ל ומתוקף – כבוד האדם וחירותו, נדרש צה"ל לממש את כבודו של החייל הדתי ולאפשר לו את קיום אורח חייו בכבוד גם במסגרות צה"ל. כפועל יוצא, מקיים צה"ל תהליך של שינוי פניהן של יחידות הקולטות אוכלוסייה חרדית, מותאמות תשתיות המאפשרות שירות מגדרי וכן, באופן שחלקו מתוכנן אך גם באופן שאינו מתוכנן ביסודו, משתנים סדרים אשר היו נהוגים משחר הקמתו של צה"ל. זאת, כחלק מתהליך שיעודו לאפשר את מימושו של חוק גיוס, כזה או אחר, שייחקק, ומתוך הבנה שכדי להצליח להביא את בני הישיבות באופן מאורגן ומגובה עם ראשי הקהילות ונציגי המגזרים השונים, יש להביא לידי ביטוי את ההתחייבות למימוש אורח חיים דתי, המספק את כלל המתגייסים.

המסקנה הראשונה, הנובעת מתיאור שתי המגמות שנדדו עד כה היא: **כי בשעה שצה"ל מגדיל את גיוסן של נשים ומרחיב את מגוון התפקידים למימוש זכותן ויכולתן לתרום ולשרת את מדינת ישראל, הדבר עשוי לעמוד במתח עם הרחבת גיוסם של החרדים ודרישתם להפרדה, להימנעות משירות משותף וליצירת מסגרות מגדריות, החל מרמת הגדוד וכלה ברמת הצוות והמחלקה. מתח זה עומד בליבו של צביון צה"ל כצבא העם המאפשר לכולם לשרת בו ומתיימר לקיים את הדרישה לשרת "ללא הבדל דת גזע ומין"...**

ואכן, בשנים האחרונות גובר בצה"ל מתח בין שתי מגמות משמעותיות אלו, מצד אחד שוויון בגיוס – נשים מתגייסות לתפקידי לחימה ולתפקידים מגוונים נוספים, יותר ויותר דתיים (מכלל גווני הקשת ובתוך כך חרדים) מתגייסים לשירות חובה, ומן הצד השני, אתגר גדול לשוויון בשירות – דרישה להפרדה ולחזוק מגדרי בפעולות יומיומיות בסיסיות. מתח זה מאתגר את חזון צבא העם ומקשה מאד על קיום שירות משותף. המקור למתח זה, מצוי בתהליכים מרכזיים אשר התרחשו בקרב הציבור הדתי ובעיקר בהנהגתו.

⁵ חוק טל, שנחקק ב-2002 בעקבות פעילותה של ועדת טל בראשותו של השופט בדימוס צבי טל, ניסה להסדיר את גיוס החרדים לצה"ל. החוק ביקש ליצור תהליך להסדר הקרוי הסדר תורת-אומנות, לפיו אדם העוסק באופן בלעדי בלימוד תורה, יכול לדחות את שירותו הצבאי מדי חצי שנה, עד גיל הפטור משירות צבא. עד שנת 77' נכללו בהסדר זה 800 אברכים בלבד. בשנת 2005 כבר נכללו בו 40 אלף איש. (הארץ)

בין אדם למקום

"וכל מעשיך בספר נכתבים..." (מסכת אבות, ב')

כשבוחנים את התהליכים בציבור הדתי, לא ניתן להפריד את המתח הקיים היום מההתפתחות שתוארה לעיל באשר לשירות נשים ולהחלטות שהתקבלו באשר לגיוס החרדים. נכון להצביע על ארבע מגמות מרכזיות אשר הובילו לשינויים בדרישות ובהתנהלות המגזר הדתי ולעיצוב המצב הקיים כיום⁶: הראשונה, חשש אמיתי בקרב הציבור המאמין כי בצה"ל מתקיים אופי שאינו דתי ואינו תואם את הערכים והנורמות אותם מבקש המגזר הדתי לשמר ולהבליט. בתוך כך, טענות ל"התפקדות", חשש כי הסביבה הצבאית אינה צנועה דיה ואינה מאפשרת לחיל הדתי לקיים את מצוותיו, להקפיד על חובות שבין אדם למקום, ובעיקר אינה מאפשרת קיום אורח חיים שמרני בכלל ובכל הנוגע לממשק עם נשים בפרט.

דאגה זו, מקבלת התפתחות והופכת ממוסדת, עמוקה ומונעת מאמוציות אשר הולכות ומשתרשות, על רקע אירועים מכוננים בישראל, המלבים את הקוטביות הבין מגזרית בחברה. כפי שמתואר בעבודתם של ד"ר נרי הורביץ וקרן שגיא⁷, אירועים כמו רצח רבין, ההתנתקות ופינויי ישובים, מסיתים את דעת הקהל בחלקים מהציבור הדתי ובעיקר בציונות הדתית ויוצרים מתח אל מול התפיסה של "ראשית צמיחת גאולתנו".

"את התרחיש של שותפות עם המחנה הציוני לאומי החליפה תפיסה של מאבק מול מחנה של "ליברלים פוסט ציוניים השואפים בשם ערכים זרים לרוקן מתוכן את מדינת ישראל ולעקור את מפעל ההתיישבות האמוני". מתוך תמונה זו והאכזבות הכרוכות בנסיגות טריטוריאליזם נולדו מגוון תגובות המכילות בתוכן ניכור עד כדי ויתור על התפילה לשלום המדינה, הדגשת ממדים המכונים "תורניים" ומתבדלים לצד רצון להיאבק על מרכזי כוח בחברה הישראלית. חלק מן הויכוח לבש צורה של שיח על ממלכתיות אשר משיק גם לסוגיה של ציות לפקודות פינוי יישובים."

מהרגע בו נוצר מתח בין המפקד לבין הרב (ולצורך העניין ההלכה) בעניין פינוי היישובים, המדרון הפך חלקלק וצה"ל הפך לזירה של התנגשות על רקע פוליטי. חשוב לציין כי בשלב זה אין מדובר בהתנגשות בין מגזרים, כי אם בין אג'נדות פוליטיות אשר אינן קשורות לנעשה בתוך צה"ל אלא מתריסות למול המשימה אותה נדרש צה"ל לבצע.

תפיסת המאבק הזאת הלכה והתחזקה עם התפתחותה של "כריזמה רבנית" מתוך התפתחותה של מערכת חינוכית איכותית ונחשבת ולצד התפתחות טכנולוגית ונגישות הולכת וגוברת בציבור כולו. מתוך רצון להגן על המפעל האמוני ולעצב את החברה, מתפתחת בציבור, הציוני דתי בעיקר, מנהיגות השואפת להשפעה וקוראת לשליחות במסגרות חברתיות ובשירות המדינה. מגמה זו מובילה לכך שמתפתחת מנהיגות רבנית בדמות ראשי הישיבות, רבני הקהילות ואישי חינוך אשר מובילה להצלחה גדולה בכל הקשור לשירות הצבאי ביחידות מפתח ולהתפתחות מוטיבציה גדולה לפיקוד ולקצונה. בד בבד עם מגמה מבורכת זו, חלק לא מבוטל של מאמצי השפעה פונה גם למישור אופי השירות וזכויות החייל והחיילת הדתיים.

⁶ "השילוב הראוי", חריגות וחריקות בהסדרת השירות המשותף
⁷ שם

אם כן, התהליכים שתוארו למול עידוד גיוס החרדים לצה"ל, פתיחת מסגרות מופרדות ושינוי תשתיתי ואולי אף ארגוני, יחד עם התהליכים שחלו בציונות הדתית ובהנהגה של כלל הזרמים בציבור הדתי בישראל הובילו לדרישה לקיום אורח חיים המכבד את אמונותיו ומנהגיו של הציבור הדתי ובתוך כך ארבע דרישות מרכזיות:

הראשונה, **ייחוד ואיסור נגיעה**, אולי אחת הדרישות המרכזיות ביותר, המובילה את השיח הציבורי. למעשה דרישה בסיסית לכך שלא יהיו בן ובת במשימה לבדם ולא יתקיים מגע שכרוך בתפקוד המשותף, בין בנים לבנות.

הדרישה השנייה הינה **שמירת שבת, כשרות ותפילה**, המצוות המרכזיות שקשורות במעשה ארגוני ואינן תלויות רק ברצון הפרט או בעשייתו בזמנו החופשי. הדרישה לעגן את התפילות בלוי"ז, להקפיד על כשרות עבור כלל המשרתים ולאפשר שמירת שבת, הן בהקשרי הימנעות מפעילות והן בהקשרי סביבה מאפשרת (בית כנסת, ספר תורה ועוד...).

הדרישה השלישית, (שהעיסוק בה הוביל לשיח הציבורי הנרחב) הינה **הימנעות משירת נשים** ובמונח מרחיב יותר המקובל בציבור הדתי, **שמירת עיניים**. סביב דרישה זו עלתה גם הדרישה הרביעית להקפיד על קיום אירועים חברתיים בעלי אופי צנוע או לאפשר לחיילים דתיים להימנע מאירועים שאינם עולים בקנה אחד עם רגשותיהם.

בעוד ששתי הדרישות הראשונות אפשריות ובאופן כללי מגולמות בפקודות ובהתנהגות מפקדי וחיילי צה"ל מזה שנים ארוכות (אם כי עם הקפדה הולכת וגוברת ברבות השנים), הקפדה על הדרישה למניעת שירת נשים ושמירת עיניים ושינוי מהותי באופי קיום והשתתפות באירועים חברתיים הינה דרישה בעייתית ביותר, הקוראת לשינוי סטאטוס קוו ואינה מאפשרת כבודו של חייל כי אם מובילה לפגיעה בכבודן של חיילות וחיילים אחרים ומאיימת על אותם הקווים לדמותו של צה"ל כצבא שיתופי, מאחד ומלכד – צבא העם.

בנות בצריח וסדקים בקנה...

על רקע הדרישות של הציבור הדתי, והסערה סביב סוגיות כגון גיוס נשים לשריון, נשאלת השאלה, כיצד ייראה צה"ל כ"צבא העם", זה, המקבץ מועמדים לשירות ביטחון מכלל קצוות הארץ (ואף מחוצה לו), חיילים ממעמד סוציאקונומי שונה, חיילים בעלי מנהגים ולעיתים תרבויות שונות, מגישות חינוך ואסכולות פוליטיות שונות ומצליח, כבר שבעים שנים, "להכניס אותם תחת אותה אלונקה"? כיצד יצליח להתמודד עם מגמה זו של "ניגוד עניינים" שורשי, המסתמנת במתח שבין שתי המגמות הנ"ל של שוויון בשירות מצד אחד ושילוב גובר של נשים בכלל תפקידי צה"ל, ומצד שני שוויון בשירות לאור דרישה הולכת וגוברת להפרדה, להקפדה ואולי לבידול מגזרי?

ואולי נכון היה להקדים ולשאול האם קיים מתח שכזה? האם, למרות מחלוקת וחילוקי דעות פוליטיים שליוו את צה"ל במשך הדורות, הכוללים מהלך של התנתקות ופינוי מאחזים, מלחמות וכיבושים וכן, ויכוחים פוליטיים סוערים על סוגיות עמוקות, **לא יצליח צה"ל** להמשיך ולפרק חומות ומחסומים, **להוות צבא אחד של עם אחד** שכוחו בריסון, במיתון ובקירוב הלבבות מעצם המשימה המשותפת החשובה והעליונה מכל: השמירה על הבית, השמירה על יכולת קיומו של העם היהודי בארצו, וכן, לעיתים גם השמירה על מדינת ישראל כמדינה דמוקרטית?

זוהי שאלה שתשובה עליה יכולה להינתן רק בפרספקטיבה של זמן, רק בדיעבד. תשובה בדיעבד אינה תשובה מספקת, מן הסתם, היא תינתן מאוחר מדי.

בניתוח של מגמות עכשוויות, ישנם לא מעט אירועים והחלטות המערערים את יכולת השירות המשותף. רבים מאירועים שכאלה זכו להד תקשורתי. כתבה בעניין זה ששודרה בערוץ 12⁸, הצביעה על מגמה בעייתית ורמזה לכך שמדובר בבעיה לאומית. האירועים האחרונים המדווחים, בהם חיילים דתיים הפנו את גבם למדריכות, הינם חלק מסימון "גבולות הגזרה" של הבעיה ואינם היחידים. אחד האירועים הבולטים, אשר דרכו ניתן לעמוד על הבעיה המתפתחת ועל מורכבות הפתרון, הינו אירוע "שירת נשים" בבה"ד 1, אשר בעקבותיו הודחו צוערים מקורס הקצינים. במהלך אירוע זה (2011), עזבה קבוצת צוערים דתיים אירוע של מורשת קרב לציון מבצע "עופרת יצוקה", בעקבות שירה של נשים בלהקה צבאית שהופיעה בערב זה. מפקד הגדוד, ששהה בערב, הנחה על חזרתם לאולם. לאור אי חזרתם, הודחו ארבעה צוערים מקורס הקצינים.

אירוע זה, עורר דיון נורמטיבי עמוק וסוער בתוך צה"ל ומחוצה לו, באשר לצביון צה"ל ולסט הנורמות המתבקשות מחיילים ובעיקר ממפקדים בצה"ל, בעידן של מתח גובר על רקע דתי והצורך לשמור על צה"ל של כולם. שלוש אסכולות התפתחו במהלך דיון זה: הראשונה, היא של **הטוענים להדתה ומתנגדים לשינוי הסטאטוס קוו בצה"ל**. השנייה, היא של **המגזר הדתי** (על כלל הזרמים השונים), הטוען כי על מנת לאפשר את שירותם בצה"ל יש לכבד את ערכיהם ואמונתם והשלשית, **בתווך, הדוגלת בכבוד הדדי ובהתפשרות לצורך שירות מכבד ומשותף**. הראשונים, טענו כי מדובר באירוע לא מידתי, בהתנהגות לא הולמת, לא מכבדת ולא מוסרית, הפוגעת בציבור הנשים כולו ובזמרות באופן אישי ופרטי ואין להכילה בצה"ל. יתרה מכך, הם טענו כי לא יתכן כי צה"ל יקבל מצב בו גורמים חיצוניים לו הם שקובעים את גבולות המותר והאסור ופוגעים ביסודות השוויון והדמוקרטיה אליהם מחויב צה"ל. בנוסף, היו מאסכולה זו כאלו שהצביעו על כך שצה"ל מחמיר

⁸ יונית לוי, "צבא העם", חדשות 2, פברואר 2019

יותר ויותר בשנים האחרונות בסוגיות דתיות באופן שמפלה לרעה חילונים ובדגש על נשים, וכי מגמה זו הינה תולדה של שילוב וקידום של יותר ויותר מפקדים מהמגזר הדתי. לעומתם, ביקשו נציגים רבים במגזר הדתי, להסביר כי אין מדובר באירוע של ניסיון לאפליה, לפגיעה במעמדן של נשים ובוודאי שלא לפגיעה אישית בזמרות באירוע, כי אם הכרח הלכתי, מתוך ערכיהם ואמונתם העמוקה של ציבור שלם, אשר נדרש ונכון לתרום לצה"ל, אך בה בעת מחויב לסט ערכים שמרניים המהווה את לחם חוקם. טענת הציבור הדתי הייתה כי צה"ל ומפקדיו לא משכילים לכבד את ערכיהם השונים והמחייבים מבחינתם של הצוערים והחיילים הדתיים. לשיטתם, כפי שיש לגדר מגורי בנות ולהשגיח בכבודן של נשים בצה"ל, כך יש לכבד את דרישתם לצניעות ולמניעת "הידרדרות" הנוער הדתי המחויב להצטרף לצה"ל.

עמדת צה"ל באירוע שירת הנשים, כמו גם התהליכים שהתרחשו אחריה, עיצבה את האסכולה השלישית – אסכולת "האמצע". אמירתו הזכורה של הרמטכ"ל בעת אירוע זה (רא"ל, מיל', בני גנץ) לרב הצבאי הראשי (תא"ל, מיל', רפי פרץ): "ידי לא תמוש מידך וידך לא תמוש מידי!" ממחישה עמדה זאת היטב. במילים אחרות, צה"ל הוא של כולנו יחד וחובה עלינו להגיע לעמק השווה, שיאפשר לזמרות לשיר ולדתיים להישאר בקהל מצד אחד ולשרת בכבוד, מן הצד השני. גישה זו הייתה הבסיס לשינוי של פקודת השילוב הראוי⁹ ולכתיבתה והפצתה של פקודת השירות המשותף.

השירות המשותף – חזון או פקודה?

⁹ הפקודה משנת 2002 מבוססת על מסמך עקרונות שגובש בוועדה מטכ"לית בראשות מפקד זרוע היבשה.

יש הטוענים, כי פקודת השילוב הראוי (שהייתה בתוקף בצה"ל בשנים האחרונות), נולדה מתוך הצורך לשלב את שירות המגזר הדתי בכלל ובני הישיבות בפרט והביאה למצב בו נוצר חוסר איזון בצה"ל, את מי נדרש לשלב ומהו הראוי המסתתר בשמה של הפקודה? מתוך אותה קבוצה שתוארה קודם לכן כמתנגדת להדתה ולשינוי הסטאטוס קוו בצה"ל, חלק טוענים, כי הבעיה במימוש של שירות משותף איננה עם אוכלוסיית החרדים, בשל העובדה כי הם מצויים במסגרות מגדריות, מופרדות, ועל כן, הבעיה נותרת בין הדתיים הלאומיים לבין החילוניים ובעיקר למול נשים, במקצועות ההדרכה ותומכות הלחימה. טענה זו אינה עולה בקנה אחד עם המציאות משני טעמים מרכזיים: האחד, המסגרות המגדריות בחלק ניכר מיחידות צה"ל אינן מפרידות חרדים בלבד ואת החרדים מ'שאר העולם'. מדובר במסגרות מעורבות, אשר לוקחות חלק בפעילויות שוטפות ביחידה מעורבת ברמה שמעליהן (צוות בפלוגה או פלוגה בגדוד לא אחת). השני, מעצם קיומן של מסגרות מגדריות לציבור מסוים, נוצרת הלגיטימציה לדרישה של מי שתורתו ואמונתו קרובות עד מאד, לבקש את אותם תנאים. כשלא כך הם פני הדברים, יש יסוד לטענה בדבר אפליה בין מגזרית, בין דתיים לחרדים ולדיון מסוג זה אין סוף. היכן יעבור הקו?

פקודת השירות המשותף¹⁰ שנכתבה בצה"ל קובעת את הקו ומנסה להסדיר את המתח שמתואר בעבודה עד כה על פי גישת ה"אמצעי", גישה של כבוד הדדי שיאפשר לכולם לשרת בצה"ל. במסמך שהינו, במידה רבה מאד, ענייני וממוקד, מתיימרת הפקודה לשקף בצורה מכבדת ומידתית, תוך רצון לאפשר הוגנות לכל הצדדים, מה המותר והאסור על מנת להימנע מחיכוכים מיותרים ויחד עם זאת להגדיר קווים ברורים לשירות משותף. מיד בסיום פרק ההגדרות הפקודה נפתחת במילים:

"מדיניות השירות המשותף נועדה למלא את ייעודו המבצעי של צה"ל ולשמור על לכידות המסגרת הצבאית. מדיניות השירות המשותף מושתתת על היותו של צה"ל צבא של מדינה יהודית ודמוקרטית, ועל תפיסת צבא העם, לפיה משרתים בצה"ל חיילים בני כל המינים, הדתות והעדויות ותרומתם של כולם, גברים ונשים, חיונית להצלחתו של הצבא במילוי משימותיו. המדיניות קמה מתוך תפיסה ממלכתית, שוויונית וסובלנית, המעוגנת בערכי קבד האדם וב"רוח צה"ל".

הפקודה היא ללא ספק תוצר פרקטי של ניסיון מהאירועים שתוארו ועוד רבים אחרים, פחות מוכרים, בשילוב ההבנה כי ישנו שינוי במציאות הדמוגרפית, התרבותית ואולי אף החברתית בחברה בישראל כולה. שינוי, המתאגר את חזון הסולידריות, השוויון והכבוד ההדדי בסדר עדיפות גבוה יותר מאינטרסים ואמונות של כל מגזר כשלעצמו. חזון, שבראשית הקמתה של מדינת ישראל היה נראה ברור - עצם האיום על קיום העם היהודי הביא לפשרות והסדרות המונעות מכך שערך הביטחון מוביל על פני ערכים אחרים. פשרות אלו, בשילוב שינויים רחבים יותר הובילו למציאות לא שוויונית ושאינה מתאימה למדינת ישראל במאפייניה הנוכחיים. בהקשר של שוויון, החזון המסתמן כיום, הוא אמונה משותפת בצדקת הדרך, לניצחון של צה"ל בכל עימות אך תוך הסכמה והשלמה שהדרך היא דרך משותפת. וזאת, תוך הכרה כי עימותים יש לצה"ל כלפי יריבים ואויבים ואסור שיהיו לו עימותים בתוך הבית. פקודת השירות המשותף, מצמצמת לכאורה, חזון זה,

¹⁰ פ.מ. 33.0207 - השירות המשותף, פקודות מטכ"ל, הפקודה עודכנה בדצמבר 17.

למרחבים של מותר ואסור ומתיימרת לצמצם את המחלוקות ואת הפרשנות של כל מגזר על פי השקפתו.

בה"ד 1 כמקרה בוחן

בהמשך לדוגמת שירת הנשים שנסקרה ולתכניתה של יונית לוי על צבא העם שהוזכרה קודם לכן וחלקים ניכרים ממנה צולמו בבה"ד 1, נכון לנתח בקצרה את תמונת המצב בבית הספר לקצינים, כמיקרוקוסמוס של אתגר השירות המשותף.

בבית הספר לקצינים של צה"ל כיום, כלל גדודי הכשרת הקצונה (למעט גדוד השלמת החי"ר, חמישה גדודים בסך הכל), הינם גדודים מעורבים המכשירים צוערים וצוערות ממערכים שונים לקצונה. בכל גדוד קיימת מסגרת מגדרית אחת לפחות, בהתאם לגודל הגדוד וכמות האוכלוסייה הדורשת הפרדה מגדרית - יתכן ובגדוד יהיה צוות אחד מגדרי ובגדודי היבשה זה מגיע עד כדי שתי פלוגות. (נקבע בצה"ל כי המינימום האפשרי למסגרת מגדרית בצה"ל הינו מסגרת של צוות/מחלקה). חשוב לציין, כי מסגרות מגדריות כתפיסה, אינן מסגרות רק של חרדים או של דתיים אלא הם מאפשרים שירות מגדרי על פי מין (גברים בדרך כלל), אך משמרים שילוב רב חיילי ורב גוני של צוערים לצורך הפריה הדדית, שיתוף ושילוב ידע וערכים. בפתיחת מחזור נשאלים הצוערים על הצורך שלהם במסגרת מגדרית ולאור כך נקבע השיבוץ ובהתאם, גודל המסגרת. **עם זאת, עצם הקמתה של פלוגה מגדרית אינו מייצר את הצורך לשירות משותף.** ראשית, עדיין ישנם לא מעט דתיים בפלוגות המעורבות (לבקשתם) ושנית, גם פלוגה מגדרית עוברת תהליכי הכשרה כמו כלל הגדודים בבה"ד 1 ונדרשת להוראה ולהדרכה על ידי **מדריכות** ממקצועות שונים, השתתפות באירועים, טקסים ועוד.

מבנה אירגוני זה יחד עם בחינת המציאות הקיימת בבית הספר לקצינים, מצביע באופן ישיר על המורכבות שתוארה קודם אל מול דרישות המנהיגים הדתיים. מצד אחד, פלטפורמה **לשמירת שבת, כשרות ותפילה קיימת ומנובדת היטב.** הן בבית הכנסת בבסיס, הן בחדרי האוכל והמטבחים וכן, בכל הקשור לתנאי המחיה בשבועות שטח (זמני תפילות, הימצאות ספר תורה, אוכל כשר, נוהל שבת וכיוצא בזה). בנוסף, בהינתן הפלטפורמה של מסגרות מגדריות ובחינת אורח החיים המרכזי של אוכלוסיית הצוערים בפלוגות אלה, ניתן לראות כי ככלל, קיימת הקפדה יתרה בדרישה למניעת **ייחוד ואיסור נגיעה.** יחד עם זאת, **סיפור שמירת עיניים,** קרי – שחייל דתי לא יידרש להביט בחיילת (מדריכה או כל צורך אחר) **וסיפור הטקסים והאירועים המשותפים,** בדגש על סוגיית שירת הנשים, אינם ניתנים להפרדה, על אף ניסיון בולט לשיקול דעת ולכבוד כלל המגזרים המשרתים בבה"ד.

מניתוח המבנה, הארגון, הנהלים וההגדרות, באופן ממוקד ומסכם, בהחלט ניתן לטעון כי בבית הספר לקצינים (כמייצג את הגישה בכלל צה"ל), ישנה הקפדה על קיום אורח חיים ממלכתי, המכוון לאפשר שירות משותף ולכבד את צרכי החייל הדתי מחד, אך בה בעת גם לשמר את השוויון בשירות ואת צביונו של צבא העם. אין כוונה להדיר אף מגזר, אך גם אין כוונה להפרדה מלאה ולפגיעה בזכויות הנשים, באתוס ובמורשת של צה"ל ובית הספר לקצינים מזה שנים. יחד עם זאת, למרות

ההתנהלות וההקפדה כפי שתוארה לעיל, שבות ועולות לכותרות, חדשות לבקרים סוגיות של מגדר, גם בבית הספר לקצינים, בהן מתוארים אירועים של חיילים שהפנו את גבם למדריכה, חיילים המבקשים להיעדר מפעילות כזו או אחרת בשל אופייה, שאינו עונה עם אמונתם ונענים בשלילה ודוגמאות נוספות. כשבודקים לעומק, בשיחות חתך או בקבוצות מיקוד ניכר כי הרוח המאפיינת את בה"ד 1, היא של הבנה חד משמעית של הצורך לשירות משותף, של רצון לכבוד הדדי ושל מודעות גבוהה לסוגיות של מגדר. גם כשמתחקרים צוערים דתיים מצד אחד וגם כשמתחקרים מדריכות מצד שני, בנוסף על מפקדים מכלל הגדודים ומכלל המגדרים, עולה שהאירועים המדוברים בכותרות הינם בשוליים שבשוליים. תובנה זו מלמדת אותנו כי אחת הבעיות של השירות המשותף הינה האג'נדה של גורמים שאינם מצה"ל ואינם בצה"ל אך צה"ל מהווה עבורם זירה לפרובוקציה, להשפעה ולעיצוב דעת הקהל בצה"ל ובעם בכלל. במדינה שבה החיילים הם הילדים של כולנו, וכל דבר שקורה במישור הצבאי זוכה להד ציבורי ותקשורתי גבוה, ההתמודדות עם תופעה של התגוששות ומניפולציות של גופים שאינם צבאים בתוך צה"ל (כזירה), היא מורכבת ומחייבת תשומת לב והתייחסות מיוחדת, בעיקר מצד מפקדים אך גם למול משרתי צה"ל בכל הרמות.

בין אדם לחברו - סיכום

לעניין הנידון בעבודה זו, כדאי ללמוד על ההכרח בכבוד הדדי אף בפרספקטיבה ובפרשנות מצדו הדתי של המתרגם. גם במבט הלכתי, ידוע ומקובל לפרש את המדרש והגמרא כמצביעים על חשיבותן של מצוות שבין אדם לחברו. שתי דוגמאות לעניין זה: הראשונה, מתוך המשנה ושם נכתב: "עברות שבין אדם למקום - יום הכפורים מכפר. עברות שבין אדם לחברו - אין יום הכפורים מכפר - עד שירצה את חברו"¹¹. ובמסכת פאה – "כי הקדוש ברוך הוא חפץ יותר במצוות שיעשה בהם גם רצון הבריות, מבמצוות שבין אדם לקונו"(...) "¹². לצורך הדוגמה השנייה, אפשר לבחון את יחסם של רבני המגזר הדתי באשר לאיסור לחיצת יד לאשה. ונשאלת השאלה: מהו הדבר הנכון לעשותו בהינתן אישה שמושיטה אליך ידה מבלי כוונה? תשובתו של הרב אברהם וסרמן¹³: "ולמרות שמקצת נשים יודעות מאיסור זה ואינן מושיטות ידיהן לאיש, רובן אינן יודעות שהדבר אסור, ונותנות יד לפי תומן, ואין לך ביוש גדול יותר מזה וגדול כבוד הבריות שדוחה לא תעשה שבתורה. גם הרב אונטרמן שהיה הרב הראשי לישראל, לחץ יד לאישה שהושיטה לו ידה לשלום. ואמר שאינו מקל בנגיעה, אלא מחמיר בכבוד הבריות!" אם נאמץ פרשנות מכבדת שכזו לכל אירוע שתואר עד כה, נצליח לממש את חזון השירות המשותף.

יתכן והשירות המשותף, שידע צה"ל בעת הקמתו יכול היה להימשך לעד, אלמלא התרחשו בישראל שינויים משמעותיים. הראשון, הינו מצבה הביטחוני של ישראל. במשך השנים האחרונות, התחזקה ישראל משמעותית אל מול היחלשותן של מדינות אויב מסביבה. ממצב של מדינה שמצויה תחת איום קיומי, ניכר כי שאלת האיום הקיומי איננה קיימת עוד במישור הביטחוני. השינוי השני מקורו בעיקר בשינוי תרבותי חברתי. החברה בישראל התפתחה וממצב בו יש חרדת קודש לקיום המדינה, ישנו חשש כי החרדה כיום הינה לאיכות הקיום, לאורח החיים, להתאמת הקיום איש איש לאמונותיו ושאיפותיו. שינוי זה, **הוביל בשנים האחרונות לדרישה הולכת וגוברת של שוויון בין המינים ולשוויון בנטל. על פניו, שתי מגמות חשובות וחיוניות כשלעצמן. ואולם, המתח אשר התפתח בין שתי המגמות הללו מייצר חיכוך הולך וגובר המאיים על השוויון כערך ועל כבוד האדם, ומחייב את צה"ל למענה מכבד המאפשר שירות משותף.**

אם כן מה נדרש לעשות?

ראשית, יש להכיר בעובדה כי קיימת בעיה ולא כדאי להתעלם ממנה. הטענה, (למרות הממצאים שתוארו קודם לכן מבחינת המציאות בבה"ד 1), כי מדובר לרוב בקידום אג'נדות בסיוע תקשורתי ותודעתי, גם אם נכונה ברבים מהמקרים, אינה מייטרת את ההתמודדות. התעלמות, או הפניה לפקודת השירות המשותף כאיזה פתרון קסם, תוך טענה כי הבעיה איננה משמעותית כפי שנראה תהיה שגויה. גם אם לעיתים מדובר בתחושות וגם אם לרוב אי שיתוף פעולה יקטין את הרעש התקשורתי המתפתח, לא מן הנמנע להתמודד עם התחושות, עם הטענות, המיוצגות על ידי גורמים משני צדי המתרגם ולהכיר במכשולים העומדים בפני החברה בכלל וצה"ל בפרט.

שנית, חייב להכיר בעובדה כי אין מנוס מכך שלא כולם יצאו מרוצים מכל החלטה כל הזמן. כלומר, כדבר הרמטכ"ל (מתוך פקודת היום), על צה"ל להגדיר באופן עקרוני ונחרץ מהי דמותו, מהם ערכיו ומהן הנורמות המקובלות לכלל משרתיו. בתוך קביעה זו ראוי שתתקיים חתירה לשוויון ולכבוד

¹¹ משנה, מסכת 'ומא, פרק ח', משנה ט'.

¹² פירוש הרא"ש למסכת פאה פרק א' משנה א'.

¹³ אתר "ישיבה", ערוץ 7 (סיוון תשס"ח). www.yeshiva.org.il

כלל המגזרים וראוי שתעשה תוך דרך ארץ ושיתוף כלל גורמי העניין, אך בה בעת ראוי שיהיה ברור כי אין בה כדי לרצות את כולם ואינה נדרשת להיות סוציאלית. הערכים והנורמות הם שיקודשו, אחר כך הדרך ורק בסדר עדיפות נמוך, הרצון לרצות את כלל הגורמים (הטוענים להיותם המייצגים של רצון הציבור). **פעולה שמונעת מתוך הרצון לרצות את הארגונים ואת המנהיגות המגדרית על גווניה תוביל אותנו לפשרות שאינן מבליטות את הנורמות של צה"ל ואת ערכי המדינה בהכרח, ומובילות לפגיעה באופיו של צה"ל כצבא העם.**

לאור שתי קביעות עקרוניות אלו, ברמה הפרקטית על צה"ל לקדם שלוש פעולות מרכזיות לשימור צבא העם:

האחת, להבהיר בתוך צה"ל ומחוצה לו מהו החזון, מה המשמעויות ממנו ולהבהיר כי אין כוונה לשנות כיוון וללכת לפקודות חדשות הפוגעות בדמות צה"ל כצבא העם – צבא של כולם. בתוך כך, נדרש להבליט את החשיבות של **"בין האדם לחברו"** כנורמה שאמורה להוביל את כל המגזרים ומשרתת שיח חברתי בריא וראוי מול כל אג'נדה של כל גוף, ארגון או מוסד.

הפעולה השנייה, נדרשת במישור אופי השירות ומיסוד הסוגיות של מסגרות מגדריות ותנאי השירות המשותף ביחידות השונות. בתחום זה יש להפריד תחילה בין מסגרות מגדריות, שעיקרן לאפשר שירות של אוכלוסיית "תורתו אמונתו" (בני ישיבות, חרדים ועוד) שאלמלא ישרתו במסגרות כאלה לא יוכלו לשרת כלל (אלא בפגיעה מודעת במאפייני חייהם ובנורמות על בסיסן גדלו והתחנכו), לבין מסגרות שאינן מגדריות ובהן השירות המשותף הינו על פי המוגדר בפקודה. ככל שהדבר מתאפשר, אין זה נכון לערב מסגרות מופרדות (מגדריות) לתוך מסגרות רגילות – משותפות, שכן הדבר מוביל לחיכוך מובנה באופי השירות ויוביל לפגיעה בחלק כזה או אחר של המשרתים באותה המסגרת. באותן מסגרות שהן "על ארגוניות" בהן מתחייב שילוב של מסגרות מגדריות בתוך מסגרת שמשרתת את כלל אוכלוסיות צה"ל (דוגמת בית הספר לקצינים, בית הספר למודיעין וכדומה), מקומות בהם יש הכשרה אחת לכל הצבא ואלה חייבים להגיע מכלל המסגרות הרלוונטיות), יש לקיים שיתוף מכבד לכלל הצדדים תוך הבנה כי כולם יאלצו להתפשר במידת הסביר כדי להכיל ולאפשר הכשרה ושירות לכולם. הדוגמה אשר תוארה לעיל מתוך אתגרי בה"ד 1 משקפת את הכיוון הנכון לסיטואציה בה אין ברירה אחרת. או אז, יש להקפיד כי לא תתאפשר כל החרפה או הקצנה של מי מהגורמים ונדרש להגיב באופן חד ובלתי מתנצל למול גופים אשר מתעקשים להתערב ולהכניס אג'נדות אחרות לזירה הצבאית. לשון אחר, במצבים בהם נדרש שירות משותף, כללי השירות המשותף יהיו חזקים יותר מאוכלוסייה כזו או אחרת ולא יהיו כפופים לכמות או אירוע ספציפי כי אם לרוח שבגינה מי שלא יוכל לשרת פשוט יידרש לא להגיע או לעזוב. זאת, גם אל מול טענה כי הצבא מאבד אנשים לאור גישה שכזו ומאבד לגיטימציה של מוסדות או זרמים שונים, ובלבד שמה שקבענו ישמר ואופי הצבא יהיה יציב וברור לכל לאורך זמן.

הפעולה השלישית המתבקשת לוקה במידת מה בחוסר רגישות ובכל זאת נכון להגדירה. על פניו לכל אחד מהגורמים העוסקים בוויכוח ובמאבק על אופיו צה"ל יש תחושת שליחות מצדו, והוא משוכנע שהוא מוביל מהלך הכרחי למדינת ישראל בכלל ולצה"ל בתוכה. יחד עם זאת, בהינתן הפעולות שתוארו קודם לכן, ולאור הבהרה לכלל הצדדים כי זאת ההחלטה והיא מאוזנת ככל האפשר ותוך ההסבר המתחייב לציפייה ולקווים האדומים שיציב צה"ל לפגיעה בדמותו, נדרש לייצר מערכת בקרה, אכיפה והסברה שתמנע מחד ותטפל מאידך בכל התערבות לא עניינית של גורמים שאינם מוסמכים לכך. מנגנון שכזה יידרש לפעולות במישור המשפטי, התודעתי והערכי על

מנת להביא למצב בו אין לגיטימציה להפוך את צה"ל לזירת התגוששות על אג'נדות ציבוריות. צה"ל הוא ארגון היררכי המשרת מדינה דמוקרטית. יחד עם זאת, צה"ל אינו ארגון דמוקרטי ולא דיון ציבורי כזה או אחר, נכון שיקבע את אופיו ואת נורמות השירות בו.

לסיום, סוגיית הנוכחות הבולטת והגוברת של דתיים ביחידות קרביות ובתפקידי פיקוד וקצונה בכירים, תוך קריאה לכך שמציאות זו משפיעה על אופיו של צה"ל, לא זוכה למענה בעבודה זו וראוי להקדיש לה מחקר מעמיק הרבה יותר. כן אציין, כי אני משוכנע שבעת הזו בולטות זו מצביעה בעיקר על נורמות וערכים ראויים לציון בקרב בני הציונות הדתית ואין לכך השפעה על אופיו של צה"ל. כל השפעה בעת הזו או התפתחות אפשרית, באשר למגמות השפעה על צה"ל בעתיד, דורשות בחינה אובייקטיבית ומעמיקה ברגישות המתאימה.

רשימת מקורות:

1. ספרים:

ג'רבי איריס (1996), **המחיר הכפול – מעמד האשה בחברה הישראלית ושירות הנשים בצה"ל**, רמות, אוניברסיטת תל אביב.

דרומי אודי (המכון הישראלי לדמוקרטיה, תשס"א), **נשים בצה"ל**, העיר העתיקה ירושלים.

2. מאמרים:

אפשטיין יורם, חלד יובל (2015), שילוב נשים במקצועות לחימה - ההיבט הפיזיולוגי, **מערכות**, גיליון 460, עמ' 44-49.

שגיא רז (2011), מוכנות צה"ל למלחמה בהיבט שילוב נשים בתפקידי לחימה, **נשים וביטחון לאומי, מרכז בגין סאדאת למחקרים אסטרטגיים**, דיונים בביטחון לאומי 26, עמ' 19 - 28.

שמיר איתן (2011), נשים ביחידות לוחמות: מגמות בצבאות מערביים, **נשים וביטחון לאומי, מרכז בגין סאדאת למחקרים אסטרטגיים**, דיונים בביטחון לאומי 26, עמ' 11 - 18.

3. מסמכים:

בוצ'צקי אירנה (2018), **גיוס נשים לצה"ל בראי הסטאטוס קוו**, הסנגוריה הצבאית.

הורביץ נרי, שגיא קרן, **"השילוב הראוי" חריגות וחריקות בהסדרת השירותים המשותף**, עבודה לר' אכ"א.

חליוה אהרון (2005), **מימוש פוטנציאל הנשים בצה"ל – האמנם?**, עבודה שנתית, מב"ל מחזור ל"ב.

כוכבי אביב (2019), **פקודת יום, ראש המטה הכללי**, לשכת הרמטכ"ל.

פ"מ 33.0207, **פקודת השירותים המשותף**, 2017, פקודות מטכ"ל.

שירות נשים בצה"ל, דו"ח מבקר המדינה, דוח שנתי 53 א, פרסום שני (2005).

המכון הישראלי לדמוקרטיה, **תיקון לחוק שיווי זכויות האישה**, 2000, פרלמנט, גיליון 28.

4. חקיקה:

חוק-יסוד: כבוד האדם וחירותו, תשנ"ב – 1992.

חוק-יסוד: הצבא, תשל"ב – 1976.

חוק שירות בטחון (נוסח משולב), תשמ"ו – 1986.

חוק שיווי זכויות האישה, תשי"א – 1951.

5. ראיונות:

סא"ל א', מד"ר בה"ד 1

רס"ן א', קשל"ח בה"ד 1

6. פסקי דין:

בג"ץ 4541/94, אליס מילר נ' שר הביטחון; ראש המטה הכללי, צה"ל; ראש אכ"א, צה"ל; קצינת חן ראשית, צה"ל, (1995).

בג"ץ 6556/11, יואל גליקמן נ' אלוף סמי תורג'מן, צה"ל; אל"מ ערן ניב, צה"ל; סא"ל עוזי קליגר, צה"ל; תא"ל רפי פרץ, צה"ל, (2011).

7. אינטרנט:

לוי יונית – כתבת תחקיר (2019), הקרב על צבא העם (שני פרקים, כולל ראיון עם ראש אכ"א), **החדשות mako**, <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4119315,00.html>

חדשות מדיני ביטחוני (2018), טיוטת חוק הגיוס החדש: הטלת סנקציות כלכליות על ישיבות שלא יעמדו ביעדים, **הארץ**, <https://www.haaretz.co.il/news/politics/1.6170773>

גליקמן אביעד (2012), בג"ץ ביטל את חוק טל: לא חוקתי, יפוג באוגוסט, **ynet**, <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4192911,00.html>

גליקמן אביעד (2011), בג"ץ לצוער שהודח בשל שירת נשים: לא מתערבים, **ynet**, <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4131742,00.html>

נחשוני קובי (2011), הודחו ארבעה מהצוערים שיצאו בעת שירת נשים, **ynet**, <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4119654,00.html>

מלמד אריאנה (2011), בצה"ל שרים כל הדרך לפיצוץ, **ynet**, <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4119315,00.html>

הכהן יצחק (2011), שירת נשים? הצבא הכריז מלחמה על הדת, **ynet**, <https://www.ynet.co.il/articles>

קובוביץ ניב (2019), למרות הפיילוט המוצלח, בצה"ל החליטו לא להמשיך בשילוב נשים בחיל השיריון, **הארץ**,

<https://www.haaretz.co.il/news/politics/.premium-1.7119889>

